

Regio V 's-Hertogenbosch

GEMEENTE NISTELRODE

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
**DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!**

Niet in database opgenomen!

INHOUD

1. Woord vooraf
2. Criteria
3. Werkwijze
4. Historische karakteristiek van Nistelrode
Landschap
Nederzettingen
Bebouwing en groenelementen
5. Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen
6. Literatuurlijst
7. Kaart gemeente Nistelrode (bijlage).

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Nistelrode maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorisch waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der Werff vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring van Archivarissen, de Stichting tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen á titre personnel. In een later stadium is het voorzitterschap overgenomen door Gedeputeerde drs. J.M. van der Hart.

In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de I.B.M. opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdend proces van veranderingen in de bebouwde omgeving. Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1982 en werd verricht door drs. A.C.J. v. Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO. Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, november 1986.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering

- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)-type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbepanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

o Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuisen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuur-historisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangeeft, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen?

Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kan zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is.

Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven.

Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers

- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlijd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE NISTELRODE

Landschap

Nistelrode ligt in het stroomgebied van de Aa. Van oost naar west stromen de Kleinwijksche loop, de Grote Wetering, de Menzelsche loop, de Venloop en nabij Vorstenbosch de Leijgraaf. Bij Berlicum vloeien deze waterlopen in de Aa.

Behalve de kern van Nistelrode met de omliggende buurtschappen Donzel, Kleinwijk, Loo en Menzel, omvat de gemeente nog Vorstenbosch en een klein gedeelte van Loosbroek. Het Kerkdorp Vorstenbosch omvat ook deels de tot de nabuurgemeente behorende buurtschap van de Dintherse Hoek. Nistelrode grenst aan de oostzijde aan de gemeenten Schaijk en Uden en aan de westkant aan Heeswijk-Dinther en Heesch. Vorstenbosch in het zuiden grenst aan Veghel. De grenzen lopen grotendeels door jongere en oudere ontginningsgebieden en in Vorstenbosch volgt de grens het dal van de Leijgraaf.

Nistelrode ligt op ca. 11 meter N.A.P. Het gebied ten westen van de bebouwde kom ligt wat lager, vooral het Broek bij Donzel, dat op ca 7 à 8 meter N.A.P. ligt. Het gebied ten oosten ligt beduidend hoger en loopt van ca 12 tot 18 meter op in de richting van Schaijk. Vorstenbosch ligt op ca 10 meter N.A.P. De oevers van de Leijgraaf liggen 1 à 2 meter lager. Het opvallende hoogteverschil tussen het westelijke en oostelijke gedeelte van de gemeente hangt samen met twee ongeveer noord-zuid verlopende terreinbreuken, die ook duidelijk in het veld zichtbaar zijn. Er doen zich hier de z.g. wijstverschijnselen voor, waarbij de hoger gelegen terreingedeelten natter kunnen zijn dan de lagere. Ten oosten en ten westen van Nistelrode komt dekzand aan de oppervlakte dat tijdens en na de laatste ijstijd door wind en water is afgezet. Aan de westkant zijn de dekzanden deels verspoeld en lemig van samenstelling. Rond de bebouwde kom vinden we rivierafzettingen. Tussen Nistelrode en Vorstenbosch liggen dekzandruggen en lage landduinen, die tot 21 meter hoog zijn en 10 meter kunnen verschillen met de direkte omgeving. Ze gaan over in de Bedafsche bergen in de gemeente Uden. Deze hoge zandrichels zijn door winderosie ontstaan, vermoedelijk als gevolg van menselijke ingrepen. Waterlopen hebben, aanvankelijk door smeltwater, geulen in het dekzand uitgesleten. De Leijgraaf stroomt door dekzandbodem, er heeft geen veenvorming plaatsgevonden. Op de hogere dekzanden bij Nistelrode, Vorstenbosch en Loosbroek is oud bouwlanddek ontstaan. De dekzanden ten oosten van Loosbroek zijn op vele plaatsen vergraven en geëgaliseerd.

In grote lijnen kan het landschap van Nistelrode onderverdeeld worden in:

- a. De smalle dalen van de beken en waterlopen: Grote wetering, Venloop Menzelsche loop en Leijgraaf. Vooral langs de Leijgraaf liggen graslanden en verspreide akkerpercelen. De Kleinwijksche loop ligt in "Het Broek" een laaggelegen gebied met leemachtige bodem. Het oostelijke gedeelte is de oudste ontginning. Het gebied langs de Vinkelse straat, de vroegere "Nieuwe dijk", is in de 2e helft van de 19e eeuw ontgonnen.

- b. De dorpskommen van Nistelrode en Vorstenbosch met de omliggende buurtschappen bestaande uit bebouwing en erven.
- c. De oude akker- en weilandgebieden rond de bebouwing. De belangrijkste akkercomplexen liggen o.a. bij Donzel: een groot langwerpig gebied ten oosten van Nistelrode, het Menzels Veld, en een kleiner ten zuiden ervan. Bij Loosbroek en rond Vorstenbosch liggen eveneens akkergebieden. De vroegere akkergronden zijn deels omgezet in grasland. Deze akkerbodems hebben een humuslaag van 50 cm of meer. Ze zijn in de loop van de middeleeuwen ontstaan door eeuwenlange bemesting vanuit de potstal.
- d. De heideontginningen. Tot aan het einde van de 19e eeuw waren er in Nistelrode nog uitgestrekte heidevelden. In het westen lagen de Grote- en Loosbroekse heide, in het oosten een uitloper van de Schaijkse heide. In de vorige eeuw zijn landbouwontginningen hier en daar op gang gekomen. Belangrijke ontginningen vonden echter deze eeuw plaats.
Eerder waren er al bosontginningen. Ouder zijn ook de ontginningen van Het Ven, 't Grolder en de Bleek ten noorden van de Grote heide. Oorspronkelijk lagen hier moerasachtige gebieden met natte heide. Delen van de Schaijkse heide werden in de loop van de 19e eeuw al ontgonnen t.b.v. houtteelt.

Vooraf de cultuurlandschappen nabij Vorstenbosch en Nistelrode zijn nog vrij oorspronkelijk vanwege het vrijwel ontbreken van grootschalige cultuurtechnisch ingrepen.

Nederzettingen.

Nistelrode is een mooi voorbeeld van een 19e eeuwse kerkdorppontwikkeling nabij een schuurkerk die in 1799 te Kleinwijk werd gebouwd. De eerste parochiekerk werd hier in 1291 gebouwd. In 1842 is de R.K. kerk St. Lambertus gebouwd aan het Laar, op de plaats van de middeleeuwse pestitientiekapel van St. Antonius (1340), nadat de schuurkerk gesloopt was. Op de kruising van de Tramstraat en Kromstraat is een plaatse-achtige situatie, waar een markante gekandelaberde lindeboom staat. De aanwezigheid van oude akkerbodems ten zuiden, oosten en noorden van de kom van Nistelrode maakt aannemelijk dat hier een middeleeuwse agrarische nederzetting lag. Ook de aanwezigheid van waterloopjes is in dit verband van betekenis.

Op en rond het genoemde dorpsplein is een klein centrum ontwikkeld met, naast de woonhuizen, een gemeentehuis, een school, cafés, winkels en een zuivelfabriekje. De bebouwing is meest van het begin deze eeuw met enkele oudere elementen.

Rond Nistelrode liggen enkele duidelijk herkenbare buurtschappen:

Donzel, Kleinwijk, Loo en Menzel.

Minder herkenbaar zijn nog de van ouds bekende buurtschappen: Busberk, Dijk, Weijën, Kantje, Maxend, Achterstraat, Laar en Delst.

Donzel en Kleinwijk liggen op de grens van oude akkerbodems en het Broek.

Ofschoon hier diverse percelen zijn samengevoegd en kleine veranderingen hebben plaats gevonden, gaat de hoofdstructuur tot ver in de geschiedenis terug. Het betreft oud ontginningsgebied met kleinschalig slotenpatroon, die door de Kleinwijkse loop ontwaterd wordt. De bebouwing bestaat uit verspreide boerderijen.

De gehuchten Loo, Bus, Menzel en Maxend liggen gegroepeerd rond het Menzels Veld.

Loo bestaat eveneens uit verspreide boerderijen aan een oud akkercomplex en de parallel lopende Grote Wetering met langgerekte graslandpercelen. Loo kan worden opgevat als een hoeve-akkerdorp ontstaan uit een "Einzelhof" door latere opsplitsing.

Menzel bestaat uit een lintbebouwde weg met boerderijen en oude akkergronden parallel aan één van de takken van de Menzelsche loop.

Loosbroek valt slechts voor een klein gedeelte, een uitloper van de Loosbroekseweg met een tweetal oude boerenhofsteden, binnen de gemeente Nistelrode. De boerderijen liggen aan de rand van een oud akkercomplex en aan de Venloop. Laar duidt op een lage, natte plaats.

Het grootste deel van Loosbroek valt onder Heesch en Heeswijk-Dinther. In het zuiden ligt het gehucht Vorstenbosch aan de Leijgraaf met enkele oude akkers rondom. In de Kerkstraat is in 1933 de huidige kerk gebouwd. Daarvóór stond er tot in de 19e eeuw een St. Antoniuskapel, die in 1850 vervangen is door een waterstaatskerk.

Tot in deze eeuw bestond Vorstenbosch uit verspreide boerderijen. Vanaf de jaren dertig, vooral na de oorlog is Vorstenbosch sterk uitgebreid op de oude akkergronden aan de westzijde. Markant is de bergkorenmolen van ca. 1820.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

De oudste boerderij in Nistelrode is vermoedelijk Loosbroekseweg 80, een krukhuisboerderij uit de 17e of 18e eeuw. Het woonhuis is onderkelderd en heeft balkdragende muren. Het stalgedeelte met dwarsdeel heeft een driebeukig gebint. Het metselwerk is van ijsselsteen en rode veldovesteen. In de zijgevel van het woonhuis zit een kloostervenster. Een losse dwarsdeelschuur heeft deels een rieten wand. Met de acht zware lindebomen op het erf vormt dit rijksmonument een markant geheel. Loosbroekseweg 72 is uit de 18e eeuw. Het is een voormalige kortgevelboerderij. Met de zes grote lindes is het eveneens een monumentale groep. Beide boerderijen zijn de voormalige "Jonkerhoeven" en behoorden vóór 1963 tot het eigendom van de kasteelheer van Heeswijk. Enkele kortgevelboerderijen met dwarsdeel van rond het midden van de vorige eeuw zijn in opzet nog driebeukig. Opmerkelijk is het terugliggend stalgedeelte. Voorbeelden zijn Achterstraat 16 en 54, Hoogstraat 32 en Weijen 86.

Ook de boerderijbouw van de late 19e eeuw en vroege 20e eeuw is veelal nog zeer traditioneel in vormgeving. Er is dan al wel sprake van balkdragende muren en fabrieksmatig vervaardigde baksteen. We noemen hier: Dintherseweg 53 met mogelijk een oudere kern, Donzel 35 en 89 beide met terugliggende stalgedeelte, Heuvel 1 (Vorstenbosch) een langgevel, de kortgevels Kleinwijk 4, 10 en 15, Weijen 86 en Loo 22 en de langgevelboerderijen Loosbroekseweg 49 en 68.

Afwijkend is de krukhuisboerderij Delst 5 met dwarsdeel. In het bovenlicht van de deur zit een gietijzeren levensboom. Latere boerderijen hebben veelal een mansardedak en wijken in geveldetailering af, zoals Dintherseweg 8. Typerend voor de streek is het gebruik van plaatselijk tussen de wereldoorlogen vervaardigde cementsteen. We vinden deze steen bij boerderijen aan de Bosweg en Leeghandseweg 2.

De bekende kunstenaar Piet Mondriaan (1872-1944) werkte geregeld in Nistelrode en voelde zich thuis in de gemoedelijke Brabantse sfeer. Enkele boerderijen, schuren en interieurs werden door hem hier geschilderd.

Woonhuizen.

Nistelrode kent nog weinig oude woonhuizen. Markant is Weijen 11 uit 1888, een eenlaags huis van vijf traveeën met centrale ingang. De gevel is risaliserend en heeft hoekpilasters. Ramen en deur zijn afgewerkt met geprofileerde omlijstingen. Verschillende huizen uit het begin van deze eeuw zijn nog zeer traditioneel van bouw en detailering. Derptweg 1 uit 1908 heeft een bakstenen gevel met spekbanden en sierankers.

Laar 34, de dokterswoning uit 1901, is tweelaags met veranda en voormalig koetshuis. De tuin heeft een aardig ijzeren sierhek. Latere voorbeelden van woonhuizen zijn nog: Tramstraat 12, en 20 (met mansardedak), H. van de Venstraat 14, Laar 55 met erker en de Vorstenbosche pastorie Kerkstraat 4 met art-deco-motieven in de trant van Dom Bellot met topgevels en portiekingang.

Bedrijfsbebouwing

Markant voor het dorpsbeeld zijn een tweetal molens. Aan het Molenerf staat een gesloten standerdmolen uit de 17e eeuw, deze is in 1898 naar de Kromstraat overgebracht en in 1979 naar de huidige plaats. Kerkstraat 22 in Vorstenbosch is de beltkorenmolen "Windlust" uit 1860, die in 1900 van grondzeiler werd verhoogd tot een bergkorenmolen.

Aan Laar 53 staat de voormalige melkfabriek "St. Lambertus" uit ca. 1925 met bordes en nis met beeld van St. Isidoor.

Bescheidener is Rietdijk 17, een voorbeeld van een huis gecombineerd met een kleine bedrijfsruimte. De bedrijfsruimte heeft een poortingang en laadluik op de zolder. De bakstenen gevel heeft een fries met siernet-selwerk.

Kerkelijke bebouwing.

Opmerkelijk is de R.K. Kerk van St. Lambertus uit 1842, gebouwd onder leiding van L. Rijsterborch. De waterstaatskerk in Nistelrode is in klassicistische stijl opgetrokken.

In 1882 werden er twee sacristiën aangebouwd. De oorspronkelijke gevel is in 1974 gereconstrueerd. Er is een klokketorentje met koepel waarin een Hemonyklok uit 1606, afkomstig uit de oude St. Antoniuskapel.

Inwendig heeft de kerk een tongewelf in stuc, op dorische kolommen.

De gereconstrueerde gevel heeft gemetselde pilasters, waterlijsten, fronton en nis met beeld van St. Lambertus. Het fraaie orgel werd in 1858 gebouwd door Mathieu van Dinther. De orgelkas is in neorococostijl.

Van jongere datum is de St. Lambertuskerk te Vorstenbosch uit 1933 door architect van de Leur. Het is een eenbeukige zaalkerk met toren en lager koor. De architectuur is in de trant van Dom Bellot met de typerende polychrome baksteenversiering in art deco. De toren met zadeldakje is zeer markant. Het kerkorgel draagt het signatuur van de maaslander Janus Kuijte.

Kerkstraat 6 in Vorstenbosch is een voormalig klooster met school uit 1938. Tegen de gevel is een houten kruis met corpus geplaatst.

In de Laar staat een H. Hartbeeld van 1922 nabij het bejaardenhuis.

Aan de Parkstraat ligt een kerkhof vanaf 1885 met diverse graven uit de jaren twintig en dertig. Er is een knekelhuisje en Calvariegroep.

Overige bebouwing.

Het gemeentehuis aan het Raadhuisplein is uit 1938, gebouwd in historiserende trant. Er is een ingang met gemetselde pilasters en fronton. Het klokketorentje heeft een ui-vormige bekroning. Achter het gemeentehuis staat het voormalige brandweershuis met torentje onder zadeldak.

Parkstraat 2 is het voormalige schoolgebouw uit 1915. De bakstenen gevels zijn versierd met spekbanden.

Belangwekkend is de Brouwershoeve, thans café-restaurant aan het Raadhuisplein, in aanleg uit 1774. In de zijgevel zit een kloostervenster. Dit etablissement was eerder boerderij, brouwerij en burgemeesterswoning.

Raadhuisplein 3 is een café uit 1886. Kapelstraat 3-5 in Vorstenbosch uit 1912, is een café annex woonhuis en schuurgedeelte. Het laatste onderdeel is uit ca. 1950.

Groenelementen.

Een bijzonderheid in Nistelrode is de gekandelaberde dorpslinde op de kruising van de Tramstraat en Kromstraat van 280 cm. omtrek. Deze boom kan uit de 18e eeuw dateren. Dichtbij, voor de cafés Tramstraat 1 en 3, staat een achttal snoeilindes.

Verschillende boerderijen hebben een fraaie erfbeplanting zoals linden, walnoten, fruitbomen en hagen. Monumentale linden die wellicht uit de 18e eeuw dateren, met omtrek van 2½-3 meter staan bij Loosbroekseweg 72 en 80.

Aan de straatzijde bij Heuvel 1 staat een markante lindeboom van 3½ meter omtrek. Mooie lindebeplanting is ook te vinden bij Brakkensedijk 10, Dintherseweg 53, Kapelstraat 20, Maxend 59 Menzel 7 en Weijen 86. Bij Dijkstraat 13 en Maxend 59 staan oude perebomen. Walnoten zien we o.a. bij Achterstraat 16, Delst 5 en Loo 22. Wijnranken tegen de gevels groeien bij Achterstraat 54 en Delst 5.

Andere opmerkelijke bomen zijn o.m. nog: een zomereik bij Tramstraat 20, twee rode beuken bij het gemeentehuis de Julianaboom en de Bernhardboom, een vijftal knotpopulieren bij de molen aan de Beekgraaf, drie zomereiken bij Hoogstraat 32, diverse bomen op de kerkhoven aan de Kapelstraat en Parkstraat en een oude paardekastanje bij Weijen 11. Oude hagen van beuk en haagbeuk vinden we bij Kapelstraat 18, 20 en H. van de Venstraat 22.